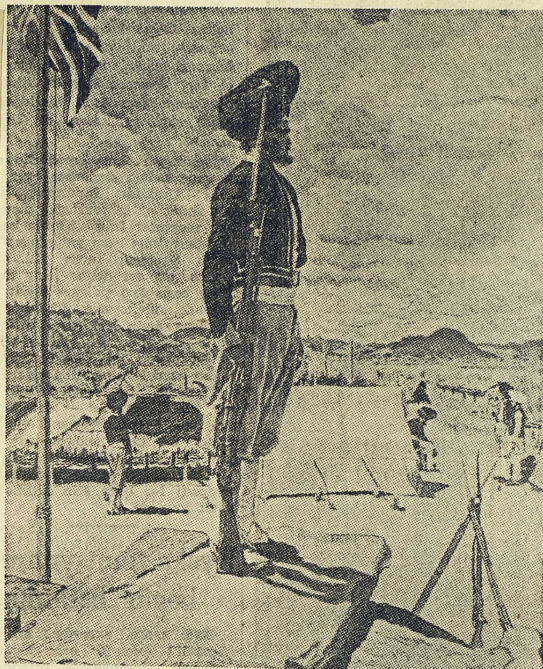

111
 På tal om Linjeflygs Gotlandslinje

skriver Expressen i går i sin första upplaga att i detta bolag "SAS har 50 % av aktierna, Dagens Nyheter 40 % och Stockholms-Tidningen 10 % (och Expressen, i parentes, noll %)". Formuleringen ter sig som ett försök att vilseleda allmänheten. Varken Dagens Nyheter som tidning eller Expressen som tidning äger någon aktie i Linjeflyg. De båda tidningarna äger över huvud taget ingenting. De 40 procent om vilka Expressen talar ägs av Dagens Nyheter AB, som äger både Dagens Nyheter och Expressen. Tidningen Dagens Nyheter har inte att göra med Linjeflyg som distributör, eftersom denna tidning inte sändes per flyg; för Expressen är däremot Linjeflyg av betydelse vid distributionen. Den missvisande uppgiften i Expressen borde omedelbart rättas till.

121
 DE STORA brittiska imperiebyggarna och prokonsulerna var i regel politiker och ämbetsmän som behärskades av tidens härskande idéer, men saknade varje tendens till ideologisk besatthet. Lorderna Cromer, Curzon, Milner, Selborne, Lugard hörde alla till denna utomordentligt skickliga men intellektuellt konventionella typ. Cromer, som vid läsning framstår som den mest betydande i gruppen, skrev ett arbete om "gammal och ny imperialism", där han ville visa att den engelska strävan att fostra besegrade och underlägsna folk till självstyrelse var en nyhet i världsväldens historia. Med denna strävan följde ett försök att förverkliga två stridiga ideal, "den goda styrelsens ideal, som innebär upprätthållandet av hans (engelsmannens) egen överhöghet, och självstyrelsens ideal, som innebär att han helt eller delvis avstår från sin maktställning". Så skrev alla; det var den officiella hållningen, från Salisbury, Chamberlain och Rosebery till tjänstemännen i Indien och de

Imperiebyggare med naturens nåde

Till vänster en målning av Harry Johnston föreställande en sikh-soldat på post vid Fort Johnston. Uniformen i svart, gult och vitt hade Johnston själv komponerat som en symbol för det goda förhållandet mellan de olika raserna. — Bilderna i mitten och till höger: Cecil Rhodes och Harry Johnston.

nyss erövrade besittningarna i Afrika. Men självstyrelsens ideal ansågs ligga så långt borta att det snarare smyckade än motive- rade imperialismen. Målet var nästan lika drömligt och avlägset som frihetens rike för den kommunistiska diktaturens teoretiker, och dilemmat blev därför ännu inte en inre konflikt.

Bland dessa Englands gentle- män fanns två främlingar, Cecil Rhodes och Harry Johnston. För dem var kolonialismen eller im- perialismen en passion, grundad eller stärkt av den religiöst färg- gade övertygelsen att de förverk- ligade Guds eller naturens egna avsikter. Båda var inspirerade av Darwin och dennes lärjunge Win- wood Reade. Båda var verksam- ma i den "nya", ännu till större delen inte koloniserade världs- delen Afrika och var därför mera erövrare än förvaltare; Rhodes skapade det brittiska Sydafrika, Johnston det brittiska Östafrika. De träffades första gången på en middag i London i maj 1889 — Rhodes var 36, Johnston 31 år — och var överlyckliga att möta en besläktad själ; sedan värden an- tytt att de måste bryta upp fort- satte de samtalet hela natten på Rhodes hotellrum och åt frukost tillsammans i frack. Efter några år blev de ovänner, de var allt- för självrådiga och argisinta. Till tvistfrågorna hörde vem som uppfunnit den stolta parollen om ett engelskt Afrikavälde "från Kap till Kairo"; antagligen hade Johnston uppfinnarrätten till des- sa ord, som ännu för fyrtio år sedan var en segrande lösen och nu verkar pinsamma och löjligen.

Cecil Rhodes (1853—1902) har behandlats i en rad goda biografier, så av Basil Williams (1921), Sarah Gertrude Millin (1933) och nu senast Felix Gross (1956); den sistnämnda boken är den sämst skrivna, men den innehåller en del nytt. Rhodes, son av en engelsk lantpräst, kom till Sydafrika vid sjuåttio års ålder för att få bot för sina dåliga lungor. Han deltog i diamantgruven i Kimberley, blev snart förmögen och småningom mångmiljonär i pund; hänsynslös skicklighet vid samslagning av diamant- och guldgruvor gjorde honom till Sydafrikas ledande kapitalist. Han gav sig tid att avlägga examen i Oxford, där han påverkades av John Ruskins våldsamt imperialistiska förkunnelse: "England måste bilda kolonier så snabbt och inom så vidsträckt område som möjligt." Rhodes verkade både som finanssär, särskilt genom British South Africa Company, och som politiker — premiärminister i Kapkolonin 1890 — för utbredning av det engelska styret, och framför allt organiserade han erövringen av de väldiga områden som fick namnet Rhodesia. Efter det misslyckade försöket att i samförstånd med Joseph Chamberlain ockupera boerrepubliken Transvaal genom en privat armé (Jamesons raid) tvangs Rhodes 1896 att avgå som premiärminister i Kap, men hans drömmar om ett brittiskt Sydafrika syntes vid hans död vara förverkligade med Englands seger i boerkriget.

Det är en egendomlig blandning av ungdomlighet och förfall över Rhodes. Sexuellt tycks han, som så många andra viktorianer, ha varit abnorm eller outvecklad; ingen känsla för en kvinna, ingen erotisk erfarenhet skymtar i hans liv. Lungsoten botades, men en svår hjärtsjukdom pinade honom efter trettiårsåldern; han kände, påstås det, varje pulsslag som en darrning i kroppen; hans fetma och hans pussiga och fläckiga ansikte vittnade allt tydligare om dödens närhet. Han drack mycket, helst en blandning av champagne och porter; biografierna försäkras dock att han inte var verkligt alkoholiserad, även om rapporter om samtal och uppträdande ofta ger intrycket av berusad exaltation.

Han pratade oavbrutet, om att förtjäna pengar, om nya erövringar, om att England måste leda världen. I detta patos fanns det trots primitiviteten i tankar och uttrycksmedel något betvingande, och förmågan att övervåldiga och behärska betygas av alla. Rhodes samlade kring sig en grupp likasinnade, som i tjuguaraldern snarast verkade skojare och fantastiker, men som snabbt blev kapitalister och politiker, betraktade med beundran i Londonsocieteten som imperiets pionjärer. Den främste av dem var dr Jameson, ledare av den beryktade raiden och senare Kaps premiärminister; "doktor" anses vara modellen för Kiplings hymn till manligheten i "If". Den kult av rena, starka och hårdföra män som var ett markant inslag i sekkiskt romantik — med Kaisern och Theodore Roosevelt som överstepräster — hade i Rhodes och hans kamrater extrema anhängare; trettio år senare skulle den slå ut i nazismens vidrigt. Samtalet mellan Rhodes, som ofta liknades vid en romersk kejsare, och teutonernas kejsare, Vilhelm, i Berlin år 1899 bör ha varit en orgie i denna form av heroism. Efter samtalet yttrade kejsaren till sin utrikesminister Bülow: "När Napoleon mötte Goethe i Erfurt sade han: 'Det var en man.' Jag kan säga detsamma om Rhodes: 'Jag har mött en man.'"

Vid tjuguar ålder läste Rhodes Reades "The Martyrdom of Man". Darwin blev hans Messias, Reade hans apostel, skriver Gross. Mer än tjuguar år senare förklarade Rhodes: "Den boken har gjort mig till vad jag är." Den anglosaxiska rasen, helst i samverkan med germanerna eller tyskarna, var kallad att erövra och styra världen; naturens urval hade givit uppdraget, det gällde för Rhodes och andra medvetna att utföra det. I detta syfte borde "en hemlig förening bildas som så småningom slog under sig världens rikedom". Genom direkt kolonisering och bosättning av engelsmän skulle ytterligare följande områden civiliseras: hela Afrika, Palestina, Mesopotamien, Ostindien, Japans och Kinas kustland, Sydamerika. Vad som inte direkt koloniserades skulle behärskas. Då framtidens väldiga England slogs samman med USA — varvid det gemensamma par-

lamentet omväxlande skulle samlas i London och Washington — hade världen fått en makt "som kunde göra krig omöjliga och främja mänsklighetens bästa intressen". I testamentet efter testamentet utvecklade Rhodes dessa planer, som för honom syntes lika uppnåeliga som trustbildningarna i Kimberley och Johannesburg; de stora stipendierna till studenter från samväldet, USA och Tyskland för studier i Oxford blev det praktiska resultatet. Men liksom Reade ville Rhodes inte låta expansionen göra halt vid världens gränser. "Jag skulle vilja annektera planeterna om jag kunde. Jag tänker ofta på det."

Harry Johnston (1858—1927) kunde, liksom Rhodes, användas som bevis för den tvivelaktiga satsen att fysisk svaghet eggat till stora drömmar och bedrifter. Han var löjligt liten och hade ända upp i medelåldern ett gossaktigt utseende, men hans energi drev honom att uthärda strapasser och umbäranden. Till skillnad från Rhodes var han både nykter och "sedlig"; han retade sig alltid på vildarnas sexuella slarv, och att han gifte sig uppe i medelåldern kan inte anses bevisa någon okysk läggning. Denne man, som under skilda perioder på 1880- och 1890-talen koloniserade och organiserade stora delar av det brittiska Östafrika, var emellertid intellektuellt av en helt annan klass än den berömdare kollegan i Sydafrika. Mera av en tillfällighet blev han ämbetsman och imperiebyggare; han hade en omfattande bildning och vida intressen och vann framgångar som tecknare, språkforskare, växtsamlare och politisk och litterär författare. Bland hans fyrtio böcker är åtskilliga romaner, skrivna under det kvartsekel då han på grund av skilda omständigheter levde som pensionär. Hans bästa roman, "Gay-Dombeys" — där han låtsas fortsätta Dickens släkt-historia i "Dombey & Son" — är översatt till svenska, med förord av Anders Österling och H G Wells. Det är ett stycke imperialistisk förkunnelse, men också en fängslande självbiografi och människoskildring med porträtt av Salisbury, Joseph Chamberlain och många andra.

Påverkan från Darwin och Reade är hos Johnston lika tydlig som hos Rhodes. Han var

ateist, framhålls i den nyss utkomna biografien (av Roland Oliver), men "hur ologiskt det ändå må vara trodde han på utvecklingen som på en Gud, och på sig själv som dess hängivne och kanske enda verkligt intelligente tjänare". Och liksom lärofadern Reade såg han i religionen och främst i kristendomen en fost-rande och disciplinerande makt, som de av naturen utvalda anglosaxarna borde använda — provisoriskt — vid civiliseringen av de primitiva folken. Inte heller för Johnston var världen tillräcklig som plats i solen. Han skriver i "Racial Problems" om "den gudomliga kallelse att erövra denna planet, och kanske mera än den, som tillkommer den underbara varelsen människan".

Hos Johnston framträder med särskild styrka relativistiska och humanitära drag. Han tror på vissa rasers överlägsenhet, men han tänker sig samtidigt en utveckling av de "lägre" raserna, som småningom skall leda till likställighet. I hans imperialism finns en vilja till framsteg och förbättringar, vars allvar man inte kan tvivla på. Slaveriet skall avskaffas, de primitiva folken skall frigöras från sina godtyckliga och grymma härskare, genom uppfostran och hjälp skall de höjas andligt och materiellt. I en under första världskriget utgiven bok, "The Black Man's Part in the War", betonar han den insats som negerfolken och andra "färgade" folk gjort på Englands sida

Konferensernas illusionism

För omkring tre år sedan igångsatte ryssarna den stora avspänningsoffensiv som ledde till det totalt misslyckade Genève-mötet på högsta plan i juli 1955, ett misslyckande som beseglades vid utrikesminister-mötet på samma plats några månader senare. Precis ett år efteråt, i oktober och november 1956, krossade ryssarna frihetsrörelsen i Ungern, och därmed upphörde talet om avspänning och uppgörelser för någon tid. Nu är vi där igen. Planerna på nya konferenser mellan statscheferna och utrikesministrarna korsar varandra, i hela världen säger och skriver man att något stort måste göras för att säkra freden.

Ryssarna har, liksom tidigare, varit de mest aktiva i konferenspropagandan. Vad vill de? I Västeuropas och Amerikas tidningar ställs ofta frågan om de ryska statsmännen har ärliga avsikter eller blott är ute för att lura motståndaren. Frågeställningen är inte blott oklar, utan direkt vilseledande. Ingen anledning finns att anta att ryssarna önskar eller förbereder ett storkrig. Tvärtom är det sannolikt att de, som alla andra, vill en avspänning — om den kan fås på fördelaktiga villkor. Dessa villkor innebär självfallet — och det bestyrks av de förslag som framförs — att Rysslands militära läge inte får försämrats, utan snarare bör förbättras; själva avspänningen skulle bestå i sådana ändringar av rustningarna och de militära dispositionerna som mjukar upp frontlinjen i det kalla kriget utan att Rysslands säkerhet och aggressionsmöjligheter blir hotade. Om sådana eftergifter som ännu för ett par år sedan allvarligt diskuterades i Västern — särskilt fria val i Östtyskland och tysk återförening — är inte längre tal; i Washington och London tycks man knappast räkna med att dessa frågor ens får tas upp på en blivande konferens.

Då Västern accepterar konferenstanken och arbetar för dess realiserande, kan syftet summariskt och i stort sett sägas vara detsamma; man vill inte uppge något av den bräckliga säkerhet man anser sig ha vunnit genom Atlantpakten, upprustningen och de amerikanska baserna. Men i Västern tillkommer andra motiv, eller i varje fall är andra motiv mera väsentliga än i Ryssland. Folken längtar efter avspänning och tryggad fred, och politiker och press är tvungna att tala och handla som om de trodde att detta mål kunde vinnas. Om de verkligen tror det är i de enskilda fallen ytterst svårt att säga: statsmännen och tidningarna drivs i varje fall att agera med något större optimism än de känner. Risken för Västern är att dessa starka, naturliga och goda folkstämningar skall pressa fram en uppgörelse som sätter den tillfälliga avspänningen före den mera varaktiga tryggheten och därmed i realiteten försämrar Västerns läge; härtill kommer faran, den kanske mest aktuella faran, för att Västerns sammanhållning bryts och en eller flera stater med mindre utsatt läge går med på

under kriget och kräver ökade ansträngningar för dessa folks civiliserande; den "holländska" inställningen till de infödda i Sydafrika fördömes. I "Gay-Dombeys" talar han om sin önskan att bli representant i parlamentet för 25 miljoner negrer (han sökte förgäves komma in i underhuset). Framför allt bör det fastslås att man hos Johnston och andra engelska imperialister nästan aldrig finner uttalanden eller betydningar som går ut på att förhålliga hårdhet och grymhet. I det hänseendet är skillnaden påtaglig mellan den anglosaxiska rasideologin och den herrefolksideologi som redan vid denna tid växte fram i Tyskland för att efter hand kulminera i nazismen.

HERBERT TINGSTEN

Två artiklar om darwinismen och politiken av Herbert Tingsten har tidigare varit infödda: "Naturen, Darwin och politiken på Viktorias tid" den 12 januari och "Viktorsiansk utopi" den 15 januari.